

УДК 35.304.39

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.66>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ РОЗДУМИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Кузнецова Л.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри історії та права,**Черкаський державний технологічний університет*

ORCID: 0000-0001-6810-1017

e-mail: l.kuznetsova@chdtu.edu.ua

Кузнецова Л.В. Філософсько-правові роздуми щодо формування антикорупційної культури в українському суспільстві.

В статті автор висвітлює проблему формування антикорупційної культури як складової національної культури. Акцентує увагу на ментальності українського народу, якому притаманно зберігати в пам'яті та примножувати, а також передавати від покоління до покоління звичаї та традиції. А, в силу історичних подій, де українська нація не мала своєї державності та правової системи, норми моралі перетворилися на звичаєві норми й використовувалися в житті як правові норми. Досліджуючи питання звичаєвого права, яке тривалий час панувало на території українських земель автор наголошує, що в людській свідомості укорінилося поняття «подяки» за будь яку «добру» справу. Саме подяка й дала поштовх тому, що без «могоричу» чи грошової або натуральної «подяки» не укладалися угоди (домовленості) чи договори, які з часом набули стійкої форми та перетворилися на корупційну складову.

Автором аналізуються норми діючого законодавства, що регулюють питання боротьби з корупцією. Наголошується на проблемі формування в суспільстві антикорупційної культури як складової національної культури, яка бере свій початок із правової культури. Сама антикорупційна культура не буде мати права на існування без антикорупційного виховання та самовиховання. На формування антикорупційної культури та антикорупційного виховання впливає як рівень правової культури так і ступінь правової пропаганди. На громадські організації та адвокатські об'єднання покладається завдання по організації антикорупційних заходів, проведенню лекторіїв для різних категорій населення щодо нульової толерантності до будь-яких корупційних проявів, виступи з громадськими ініціативами в органах державної влади.

В свою чергу, державна (як збірне поняття) повинна демонструвати негативне ставлення до корупції та притягувати до відповідальності осіб, які вчиняють корупційні правопорушення. Завдання вищої освіти повинен демонструвати панування антикорупційної культури в середині нього, здійснювати підготовку здобувачів з дотриманням антикорупційної культури та спрямовувати реалізацію програмних результатів навчання на вміння застосовувати на практиці знання норм антикорупційного законодавства.

Ключові слова: корупція, звичаї, традиції, національна культура, антикорупційна культура, культура, антикорупційне виховання, антикорупційне законодавство, антикорупційне навчання.

Kuznetsova L.V. Philosophical and legal reflections on the formation of anti-corruption culture in Ukrainian society.

In the article, the author highlights the problem of the formation of anti-corruption culture as a component of national culture. He focuses on the mentality of the Ukrainian people, which is inherent in preserving in memory and multiplying, as well as transmitting customs and traditions from generation to generation. And, due to historical events, where the Ukrainian nation did not have its own statehood and legal system, the norms of morality turned into customary norms and were used in everyday life as legal norms. Investigating the issue of customary law, which for a long time prevailed on the territory of Ukrainian lands, the author emphasizes that the concept of «gratitude» for any «good» deed has firmly taken root in the human consciousness. It was gratitude that gave impetus to the fact that without «mogorich» or monetary or in-kind «gratitude» no agreements (agreements) or contracts were concluded, which over time acquired a stable form and turned into a corruption component. The author analyzes the norms of current legislation that regulate the issue of combating corruption. The problem of forming an anti-corruption culture in society as a component of national culture, which originates from

legal culture, is emphasized. Anti-corruption culture itself will not have the right to exist without anti-corruption education and self-education. The formation of anti-corruption culture and anti-corruption education is influenced by the level of legal culture and legal propaganda. Public organizations and bar associations are tasked with organizing anti-corruption events, conducting lectures for various categories of the population on zero tolerance for any manifestations of corruption. To act with public initiatives in state authorities. In turn, the state (as a collective concept) must demonstrate a negative attitude towards corruption and hold accountable persons who commit corruption offenses. A higher education institution must demonstrate the dominance of an anti-corruption culture within it, train applicants in compliance with an anti-corruption culture, and direct the implementation of program learning outcomes to the ability to apply knowledge of anti-corruption legislation in practice.

Key words: corruption, customs, traditions, national culture, anti-corruption culture, culture, anti-corruption education, anti-corruption legislation, anti-corruption training.

Постановка проблеми. До кола найактуальніших проблем нашої держави необхідно віднести боротьбу (протидію) корупції в усіх сферах суспільного життя. Саме корупція погіршує економічний розвиток суспільства, формує зневіру у громадян щодо демократичних цінностей, прозорості та публічності роботи органів влади. Наразі корупція охопила всі сфери життя в державі та знецінила довіру її громадян до демократичних органів влади, негативно впливає на ставлення міжнародних партнерів до держави, гальмує прогресивний розвиток культурних цінностей.

На законодавчому рівні питання протидії корупції врегульовано Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, в преамбулі якого говориться, що його дія спрямована на запровадження антикорупційних заходів та правил усунення корупційних правопорушень [1]. І, саме, законом дається легальне визначення корупції та неправомірної вигоди. На державному рівні також була затверджена Антикорупційна стратегія, яка говорить, що корупція перешкоджає зростанню економіки та розвитку демократичних суспільних інститутів. Серед проблем боротьби з корупцією Державна антикорупційна програма окреслює формування негативного ставлення до корупції, тобто в суспільстві повинна панувати нульова толерантність до проявів корупції, яка є антикорупційною культурою суспільства, що включає в першу чергу знання норм діючого законодавства щодо протидії та запобігання корупційним проявам. Також антикорупційна культура повинна бути спрямована на формування безкорумпованого громадянського суспільства та виступати показником стримування її проявам в державі.

Мета дослідження: дослідити за допомогою філософських та спеціально-юридичних методів процес формування в українському суспільстві антикорупційної культури як складової правовою культури.

Стан опрацювання проблематики. Антикорупційною проблематикою, зокрема питанням антикорупційної культури та виховання займалися: Арбузова Т.В., Гонтар З.Г., Горник В.Г., Євмешкіна О.Л., Кресіна І.О., Кутузов В.А., Медвідь Ф.М., Полюга Р.Л., Сімак С.В., Тимофеев С.П. Не зважаючи на значну кількість наукових праць з окресленої проблематики формування антикорупційної культури залишається актуальним.

Виклад основного матеріалу. Входження України в європейський простір має на меті формування у громадян державної культурної політики. Саме вона не дає втратити власну ідентичність, покликана зберігати культурні цінності та традиції української нації. Закон України «Про культуру» говорить, що культура виступає людським надбанням матеріальних та духовних цінностей, яке протягом тривалого часу збагачується, нагромаджується та закріплюється, передається від одного покоління до іншого [3].

Для України як країни, що через низку історичних причин протягом XIV–XVIII століть втратила свою державність, а спроби її творення мали дискретний характер і з різних причин не мали тривалого успіху врегулювання будь-яких суспільних відносин здійснювалося за допомогою звичаєвого права.

Специфіка функціонування українського звичаєвого права пояснюється тим, що воно, за таких умов, виступало не тільки правовим регулятором людської поведінки, а й формою духовності українського суспільства, засадничим принципом взаємодопомоги, спільної відповідальності за результати праці та втілювало передусім первинність моральних критеріїв оцінки трудової діяльності члена громади як своєрідного віддзеркалення їх корінних інтересів, ідеалів, характерних рис ментальності [4, с. 113]. Водночас, важливою особливістю звичаєвого права в Україні було те, що його норми стабільно й досить тривалий час сприймалися загалом як справедливі, правильні, такі, які відповідали уявленням людей щодо вимоги моральності й моралі. Тому з цими нормами змушені були рахуватися всі суб'єкти здійснення державної влади. Зазвичай, вони не наважувалися відмовити у санкціонуванні старих правових звичаїв, тим самим підносячи їх до рівня джерел права [4, с. 118].

Саме українське звичаєве право того не бажаючи, але поклало початок для хабарництва, що згодом перетворилося в корупційні правовідносини (правопорушення). Так, зокрема, за часів панування звичаєвого права укладення договору супроводжувалося певними атрибутами, які включали в себе обов'язково могорич. Оренда земельної ділянки, яку називали «басаринкою» також супроводжувалася хабарем. Згідно звичаю особа, яка мала намір взяти в оренду поле повинна була купити на базарі власнику землі гостинця за що власник (господар) земельної ділянки надавав у тимчасове користування землю: «Як же таки можна, чоловік зарятував, треба ж йому віддячити» [4, с. 123]. Інший приклад, що послугував зародженню хабарництва можна побачити в статтях Київської Судової Грамоти, де мова йшла про «ізорнику» (сучасний договір оренди землі). У відповідності до ізоринки особа, що взяла землю в тимчасове користування повинна була віддавати господарю четверту частину врожаю. А, власник млину брав з кожного помелу чий хліб мовлявся певну частину, що мало назву «мірка» [4, с. 126].

Можна по різному сприймати вплив звичаєвого права на формування національної правової системи та правової культури. Кожне століття зі своїми соціально-економічними викликами вносить вклад в зародження культурних цінностей суспільства та моральних норм. Саме вони стають поштовхом для формування нових суспільних норм при цьому не нехтуються і попередні. Життя нації залежить від того чи збереглися та примножилися звичаї та традиції, окремі елементи яких закріпилися на законодавчому рівні. Звичайно звичаї та традиції виступають показником ідентифікації нашого суспільства та його духовним потенціалом. Водночас, щоб заявляти про себе, як про соціально-демократичну державу на міжнародній арені суспільство повинно усвідомлювати світовий прогресивний розвиток та дотримання прогресивних мультикультурних цінностей.

І, хоча, у намірах наших пращурів не було корисливих мотивів, а лише ментальне усвідомлення «послуги за послугу» щоб вижити, проте воно стало в деякій мірі поштовхом для зародження корупції та перетворилось на загально-постійне явище.

Нажаль корупція в нашій державі є невід'ємний атрибут не лише економічної та політичної сфери життя, вона міцно укорінилася в соціально-культурних відносинах, знищуючи моральні норми та цінності. Населення зневірилося у соціальній справедливості та пануванні закону. Сучасний стан корупції в Україні несе не лише економічні збитки, а й складає загрозу національній безпеці.

Саме тому ключовим завданням для українського суспільства виступає процес формування у громадян антикорупційної культури, складовими частинами якої виступають антикорупційні знання, нульова толерантність до будь-яких корупційних проявів та антикорупційна пропаганда. Стосовно національної культури, то вона має включати в себе правові та моральні норми суспільства, при чому останні мають відповідати вимогам часу та все ж таки спиратися на правові норми.

На думку вчених-правознавців причиною правового нігілізму населення виступає корупція, що викликана нестабільними політичними та соціально-економічними відносинами. Вона руйнує всі демократичні цінності в суспільстві та державі, нівелює панування права в усіх сферах життя населення, не дає ефективного результату запровадженням реформам. З кожним роком корупція перетворюється в проблему загальнонаціонального масштабу та руйнує механізм державного управління. Для боротьби з нею в першу чергу необхідно мобілізувати правові ресурси. Тому вкрай важливо вже зараз формувати світоглядну позицію молоді через призму моралі, психології, права та економіки [5, с. 9].

Формування антикорупційних цінностей в суспільстві безпосередньо пов'язано з антикорупційною культурою, яка виступає показником того, наскільки глибоко укорінені в суспільстві прогресивні демократичні політичні цінності. Вона виступає сукупністю ціннісних установок, спрямованих на неприйнятність толерування корупційних практик у політиці та характеристики індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів, яка виражає політичну свідомість, політичну діяльність щодо політичної корупції та проходить в Україні стадію розвитку і становлення [6, с. 187].

В наукових колах панує думка про те, що першоосновою антикорупційної культури виступає антикорупційна свідомість та антикорупційна поведінка громадян. При цьому вагома роль покладається на антикорупційне виховання. Нормативно-правова база в частині протидії корупції не зможе бути втілена в державі без усвідомлення її громадянами негативних корупційних наслідків. Антикорупційне виховання будується на антикорупційній освіті, яка охоплює всі вікові категорії та соціальні статусу. Не останнє місце в антикорупційному вихованні та освіті посідають громадські організації. Саме на них покладається пропаганда антикорупційних знань, своєчасне реагування на корупційні дії та вчинки, громадський осуд.

Політолог та правознавець Ірина Кресіна вважає, що антикорупційна культура виступає як показник сталих правових суспільних цінностей, завданням якої є вироблення нульової терпимості до корупції та активної громадянської позиції з цього приводу. На думку вченої антикорупційна культура включає в себе сукупність ціннісних установок, спрямованих на неприйнятність толеру-

вання корупційних практик та характеристики соціальних акторів (індивідуальних, колективних), яка виражає свідомість, діяльність (активність) щодо корупції. Рівень антикорупційної свідомості, антикорупційної культури залежить від ступеня усвідомлення особою та суспільством у цілому деструктивної ролі корупції для національної безпеки держави, підсумків війни та іміджу нашої держави на міжнародній арені. Саме руйнівний вплив корупції є причиною того, що формування культури нетерпимості до корупції є найважливішим елементом антикорупційних стратегій розвинених держав [7, с. 729].

Науковець Нонік В.В. рекомендує алгоритм антикорупційного виховання, що складається в першу чергу з формування загального уявлення про корупцію та її вплив на суспільні відносини; визначення найбільш небезпечних її проявів та виокремлення шкідливих наслідків корупційних дій та вчинків; вміння здійснювати аналіз та надавати власну оцінку таким негативним явищам; надання необхідної інформації з метою більш чіткого розуміння корупції як соціальної небезпеки; формування комплексу знань про корупціогенні ситуації для розроблення стандартів поведінки відповідно до правових та морально-етичних норм; мотивування та стимулювання антикорупційної поведінки; нетерпимість до проявів корупції і, відповідно, негативні почуття до людини, яка висуває неадекватні вимоги чи демонструє корупційну поведінку; демонстрування боротьби з корупцією; формування антикорупційної правосвідомості та активної громадянської позиції в частині протидії та запобігання корупційним проявам [8, с. 94].

Отже, процес формування в суспільстві антикорупційної культури повинен починатися з виховання та під час освітнього процесу особи. Так, до ключових завдань закладу вищої освіти, як базисного освітньо-виховного осередку належить закладення морально-правових ідей, що включають ідею нетерпимості до антикорупційних проявів в усіх сферах життя суспільства; розроблення антикорупційних стандартів для освітньої програми, на якій здійснюється підготовка здобувача; формування культурних чеснот та державних цінностей. Антикорупційна культура в закладі вищої освіти вбирає в себе не лише правове навчання, практику та вміння реалізувати отриманні антикорупційні знання та навички в подальшій роботі за фахом. В процесі навчання здобувач вищої освіти повинен отримати не лише набір антикорупційних знань, а й вміння використати їх на власній поведінці шляхом дотримання діючого антикорупційного законодавства та на підставі норм права вчасно реагувати на негативні корупційні прояви.

Панування в суспільстві антикорупційної культури можливе завдяки запровадженню в державі антикорупційної політики. Її суть полягає в тому, що державні органи спільно з громадськими організаціями та іншими установами на постійній основі систематично та цілеспрямовано працюють над удосконаленням та реалізацією заходів по усуненню корупційних правопорушень, удосконаленню юридичної відповідальності за корупційні правопорушення та формуванню антикорупційної культури [9, с. 15].

До інструментів антикорупційної політики на думку Т.В. Арбузової належать: законодавчі; інституційні, адміністративні та організаційні, економічні та інформаційно-просвітницькі, судові та правозастосовні, громадські й міжнародні, аналітичні й дослідницькі. Комплексне застосування всіх цих інструментів із запровадженням контролю від громадськості за роботою органів державної влади може стати потужним антикорупційним заходом [11, с. 115].

На формування антикорупційної культури нашого суспільства впливає його зрілість, тобто вміння чітко розмежовувати моральні стереотипи та правові норми. Щоб подолати корупцію, вважається за необхідне не тільки стабілізувати економіку та створити систему правоохоронних та антикорупційних органів. Не менш важлива наявність політичної волі влади та бажання суспільства, оскільки корупційні дії втілюються не тільки у державно-владних відносинах, а й у суспільних [12, с. 960].

Висновки. Процес формування антикорупційної культури безпосередньо впливає на розвиток соціально-економічних відносин в державі, він супроводжується досягненнями цивілізації і не повинен гальмувати його подальший прогрес. Говорячи про стан правової культури необхідно розуміти, що він безпосередньо залежить від антикорупційної культури як її складової частини. Антикорупційна культура в свою чергу включає в себе антикорупційне виховання та антикорупційну освіту. Антикорупційне виховання та антикорупційна освіта не зводяться лише до одноразових заходів, а формуються протягом всього життя. В класичному варіанті жодна цивілізована держава не може заявити про себе як про державу без корупції. Причина цього має давнє коріння та залежить від того наскільки міцно вкорінюється суспільна думка відносно філософського поняття «можна»-«не можна» та наскільки суспільство швидко змінює вектор поведінки щодо дотримання норм діючого законодавства, в тому числі й антикорупційного.

Отже, руйнування корупційних стереотипів безпосередньо залежить від формування антикорупційної культури населення та нульової толерантності до будь-яких корупційних проявів. Гро-

мадяни мають чітко усвідомити, що держава може називатися правовою лише в тому випадку коли все населення буде не лише знати норми й правила суспільного життя та негативні наслідки недотримання норм діючого законодавства. Населення повинно усвідомлювати, що саме будь-які корупційні прояви є першопричиною руйнування демократичних підвалин в державі та формування прошарку бідного та багатого населення виключаючи при цьому середній клас, який на зараз за статистичними даними в Україні складає лише 10% від загальної кількості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
2. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20>.
3. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>.
4. Кузнецова Л.В. Особливості виникнення та розвитку основних інститутів трудового права України (XVIII – початок XXI століття): дис. канд.юр.наук: 12.00.01. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2017. 273 с.
5. Гонтар З. Г., Полюга Р. Л. Корупція як наслідок кризи правової культури населення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. №1(17). С. 1–13.
6. Медвідь Ф.М., Кутузов В.А., Шеленговський В.В, Антикорупційна політико-правова культура: проблеми інституалізації. *Проблеми модернізації України*: [зб. наук. пр.] / МАУП. Київ: МАУП, 2008. Вип. 10: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. "Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів" м. Київ, МАУП, 19 березня 2020 р. С. 186–187.
7. Кресіна І.О. Ціннісні пріоритети антикорупційної політики України . *Правова держава*. 2024. Вип. 35. С. 723–733.
8. Нонік В.В. Антикорупційне виховання як інструмент антикорупційної стратегії держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 91–95.
9. Горник В.Г., Євмешкіна О.Л., Сімак С.В. Формування антикорупційної культури українського суспільства. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 6. Том 34 (73). С. 13–18.
10. Арбузова Т.В. Системні засади антикорупційної політики держави. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2024. № 3. С. 107–122.
11. Лосюк Д.Г., Авдєєв О.О. Корупція – наслідок кризи правової культури. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams>.
12. Тимофєєв С.П. Місце антикорупційної культури у процесі запобігання корупції в Україні. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2019. № 6. С. 956–978.